המכון הישראלי
לדמוקרטיה

שו"ת 5

מוגבלות בבית הכנסת
ברכת כוהנים בכיסא גלגלים

טבת תשע"ו, דצמבר 2015

הרב ד"ר בנימין לאו

שו״ת 5

מוגבלות בבית הכנסת

ברכת כוהנים בכיסא גלגלים

הרב ד״ר בנימין לאו

Synagogue Inclusion: Can the Priestly Blessing be Recited in a Wheelchair?
Rabbi Dr. Benjamin Lau

התצלום על העטיפה: *Wheelchair Walk*, Dmitriy Shironosov, www.Dreamstime.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ו
נדפס בישראל, 2015

בשותפות עם
RUDERMAN
קרן משפחת רודרמן

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4072, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: http://tinyurl.com/idi-store
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

הדברים המתפרסמים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

תקציר	5
א. מבוא	7
ב. חיוב הכוהן לעמוד בעת נשיאת כפיים	8
ג. פסיקת ההלכה בעניין כוהן היושב בעת ברכת כוהנים	15
ד. הלכה למעשה	25
ה. שאלת הכוהן בכיסא גלגלים בעיניים של מדיניות ציבורית: ישיבה בעבודה ייצוגית – מניעה חברתית או מהותית?	25
ו. סיכום: "דרך הקב"ה להשתמש בכלים שבורים"	34

תקציר

השו"ת שלפנינו עוסק בשאלה ההלכתית של כוהן קשיש שמפאת גילו אינו מסוגל לעמוד על רגליו ונאלץ להגיע לבית הכנסת בכיסא גלגלים. האחראים במקום הורו לו שמכיוון שאין ביכולתו לעמוד, הוא לא יוכל לשאת את כפיו ולברך את ברכת הכוהנים (הנעשית בכל יום). הוראה זו גרמה לו לדיכאון ומשפחתו פנתה אליי בבקשה שאעיין בה מחדש.

לאחר שעיינתי בסוגיה מצאתי עוגנים יציבים שאפשרו לי להורות לכוהן להמשיך ולהצטרף לאחיו הכוהנים בנשיאת כפיים.

מטרת התשובה לבדוק את יחסה של ההלכה אל אדם שהמוגבלות הפיזית מונעת ממנו להישאר בתפקיד ייצוגי שאותו מילא בכל שנות חייו. הדיון כאן הוא, מצד אחד, פרטי ונקודתי ועוסק בשאלה אחת ומיוחדת; בד בבד הוא גם מדגים את היכולת של פוסקי ההלכה להכיר בצרכים המיוחדים של אנשים עם מוגבלות ולהביא בפסיקותיהם לצמצום פגיעות למיניהם באנשים.

א. מבוא

בעירנו גר כוהן כבן 87 שנים. לאחרונה כבדו רגליו, והוא אינו מסוגל לעמוד או ללכת. הוא הובא לבית הכנסת בכיסא גלגלים ובירך ברכת כוהנים בישיבה עם כל הכוהנים העומדים סביבו. מתפללים תלמידי חכמים ערערו על כך בטענה שבתלמוד ובפוסקים נאמר שברכת כוהנים חייבת להיאמר בעמידה בלבד. הכוהן היושב (גם אם הישיבה היא באונס) אינו יכול לברך עוד. הם ניסו לשכנע אותו ששינוי מצבו מפקיע את עמידתו לברכה, כשם שכל אדם בהשתנות מצבו מופקע מהרגלים רבים אחרים. היו שביקשו לערוך לו מסיבת פרישה כמו לכל אדם המסיים את עבודתו ופורש. אחרים ביקשו להקל יותר ולהתיר לו לברך מכיסאו את פסוקי הברכה אך ללא ברכת הכוהנים המקדימה את הברכה. הכוהן הזקן נפגע עמוקות ואמר כי אם אינו יכול לברך ברכת כוהנים בברכתה, לא יעלה כלל. המצב החמיר עד כדי כך שהוא נשאר מכונס בביתו וסירב להגיע לבית הכנסת במצב זה.

משפחתו הגיעה אליי ונפשה בשאלתה: האם יש דרך הלכתית להתיר לאביהם וסבם לברך מכיסא הגלגלים את ישראל באהבה?

התשובה שלפניכם תהיה כתובה בשתי קומות: האחת, פרטית – לכוהן שלפנינו; השנייה (בסעיף ה להלן), ציבורית – ועוסקת בשאלה של מדיניות אפליה מנימוקים ייצוגיים במקומות עבודה.

בין כתיבת התשובה לבין פרסומה נפטר מר אברהם גרינבאום, בשיבה טובה, בגיל 92. אברהם לא הפסיד, פרט לעת האחרונה, את חובת ברכת הכוהנים. בכל שנותיו האחרונות, גם כשהיה מרותק לכיסא גלגלים, הקפיד למלא את חובתו. צניעותו המופלגת, כמו הקפדתו והתמדתו בשליחות הכהונה, הקרינו על כל קהילת בית הכנסת רמב"ן בדרום ירושלים, שם התפלל ושם בירך את עמו באהבה.

יהי זכרו ברוך

ב. חיוב הכוהן לעמוד בעת נשיאת כפיים

1. עבודת המקדש בעמידה

בספר דברים (י, ח) מספר משה על בחירת שבט לוי כמשרת לפני ה׳:

> בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל ה׳ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה׳ לַעֲמֹד לִפְנֵי ה׳ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

רש״י[1] (על אתר) מבאר שפסוק זה רומז לברכת כוהנים:

> לעמוד לפני ה׳ לשרתו ולברך בשמו – הכהנים, והוא נשיאת כפים.

כנראה המקור לדברי רש״י הוא מדרש תנאים המופיע בתלמודים, המלמד שברכת כוהנים מושווית לשירות של הכוהן במקדש (ספרא, שמיני, פרשה א):

> מקיש ברכה לשירות, מה שירות בעמידה אף ברכה בעמידה.

גם בתלמוד הירושלמי מצוטט המדרש הזה (תענית ד):

> יכול שלא בעמידה? תלמוד לומר (דברים כא) ״כי בם בחר ה׳ אלהיך לשרתו ולברך בשמו״. מקיש ברכה לשירות מה שירות בעמידה אף ברכה בעמידה וכן הוא אומר (דברי הימים ב ל, כז) ויקמו הכהנים הלוים ויברכו את העם וגו׳.

פסוק זה אינו מבדיל בין עבודת הלוויים לבין עבודת הכוהנים. העמידה היא ״שירות״, ודרכו של משרת לעמוד בדרך של כבוד ולעבוד לפני אדונו. פרשנים

1 רבי שלמה יצחקי (1040 [בקירוב]–1105; צרפת), נחשב גדול מפרשי התנ״ך והתלמוד.

דנו במשמעות הציווי לעמוד בעת הברכה. כך כתב למשל, הרש"ר הירש[2] בביאורו לברכת כוהנים (פירוש הרב שמשון רפאל הירש לתורה, במדבר ו):

> ברכת כהנים היא חלק מעבודתם במקדש. כי הכתוב מגדיר כך את עבודת הכהונה: "לעמד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו" (דברים י, ח); וכן עוד: "כי בם בחר ה' אלהיך לשרתו ולברך בשם ה' " (שם כא, ה). נמצא שברכת כהנים היא חלק מהשירות, והיא קשורה עמו בקשר הדוק. הכהן עומד ומשרת לפני ה' ומברך בשליחותו ובשמו. משום כך אין הכהנים מברכים אלא בעבודה, עם סיום הקרבת קרבן ציבור; וכן מצינו גם באהרן: "וישא אהרן את־ידיו אל־העם ויברכם וירד מעשת החטאת והעלה והשלמים" (ויקרא ט, כב וראה פי' שם). וגם בגבולין בבתי כנסיות שמחוץ למקדש – גם בימינו – ברכת כהנים סמוכה לעבודה.

חובת העבודה של כוהן בעמידה מופיעה בפשטות במשנה, במסכת זבחים, הקובעת בתוך רשימת פסולים בעבודת המקדש גם את היושב. התלמוד הבבלי על משנה זו שואל למקור האיסור לעבוד בישיבה (זבחים כג ע"ב):

> יושב. מנלן [מנין לנו]? אמר רבא אמר רב נחמן, אמר קרא: (דברים יח): "לעמוד לשרת", לעמידה בחרתיו ולא לישיבה.

רב נחמן משתמש במדרש הלכה זה ודורש בלשונו שהשירות צריך להיות בעמידה ולא בישיבה.

2. עמידת בני ישראל על הר גריזים

המקור לאיסור ישיבה בברכת כוהנים מוצג באופן שונה במדרש ההלכה לספר במדבר כחלק ממחלוקת תנאים (ספרי במדבר, פרשת נשא, לט):

2 הרב שמשון רפאל הירש (1808–1888; גרמניה). מגדולי המחנכים והפרשנים של העת החדשה בגרמניה.

״כה תברכו את בני ישראל״ – בעמידה. אתה אומר בעמידה או אינו אלא בעמידה ושלא בעמידה?[3] תלמוד לומר: ״ואלה יעמדו לברך את העם״ (דברים כז, יב) נאמר כאן ״ברכה״ ונאמר להלן ״ברכה״ מה ברכה האמורה להלן בעמידה אף ברכה האמורה כאן בעמידה.
ר׳ נתן אומר אינו צריך שכבר נאמר: ״ונגשו הכהנים בני לוי כי בם בחר ה׳ לשרתו ולברך בשם ה׳ ״ (דברים כא, ה). מקיש ברכה לשירות מה שירות בעמידה אף ברכה בעמידה.

הדברים הללו מובאים גם בבבלי (סוטה לח ע״א):

כה תברכו – בעמידה, אתה אומר: בעמידה, או אינו אלא אפי׳ בישיבה? נאמר כאן כה תברכו ונאמר להלן ״אלה יעמדו לברך״, מה להלן בעמידה, אף כאן בעמידה; ר׳ נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: (דברים י) ״לשרתו ולברך בשמו״, מה משרת בעמידה, אף מברך בעמידה. ומשרת גופיה [עצמו] מנלן [מנין]? דכתיב [שכתוב]: (דברים יח) ״לעמוד לשרת״.

אנו לומדים שיש מחלוקת בין התנאים על מקור החיוב של הכוהנים לעמוד בברכת כוהנים. רבי נתן, בדעת יחיד, קושר בין ברכת הכוהנים לשירות במקדש. חכמים חולקים וסוברים שכל מי שמברך את ה׳ צריך לעמוד – כמו העמידה בהר גריזים. הפסוקים המשמשים מקור להלכה זו מתארים את עמידתם של השבטים בהר גריזים לברך את העם. כלומר, לדעת פוסקים אלו אין קשר בין עמידה זו לבין עבודת המקדש אלא רק למעמד נשגב של ברכה שמחייבת עמידה.

3 נוסח המדרש כאן בכתבי היד מעורער, והנוסח שהבאתי הוא על פי הדפוס ועל פי הצעתו של מנחם כהנא, **ספרי במדבר** (מהדורה מבוארת, ירושלים, תשע״א), חלק ב, עמ׳ 305–306, הערה 31.

ההבדל בין שתי הדעות מבורר היטב על ידי הרב ברוך אפשטיין,[4] בעל תורה תמימה (הערות לבמדבר, פרק ו, הערה קלג):

> ונראה נפקא מינה בדרשות רבנן ור' נתן לפי מאן דאמר בזבחים ט"ו ב' דיושב מחלל עבודה, אם כן לרב נתן דאיתקש לשירות, לכן אם בירך בישיבה לא קיים מצוה זו, וצריך לחזור ולברך בעמידה, ולרבנן דילפי מלויים אינו מבואר דמעכב אף בדיעבד [ונראה שיש הבדל בדרשות של רבנן ורבי נתן, לפי מי שאמר בתלמוד (זבחים טו ע"ב) שכוהן היושב מחלל עבודה. אם כן, לרבי נתן שמקיש העבודה לשירות לכן אם בירך בישיבה לא קיים מצווה זו וצריך לחזור ולברך בעמידה, ולחכמים שלומדים מהלוויים אינו מבואר שמעכב אפילו בדיעבד].

הערה זו של בעל תורה תמימה מאירה וממקדת את השאלה בדבר ישיבתו של הכוהן בברכת כוהנים: השיטה המשווה בין העמידה בהר גריזים לברכה אינה עוסקת כלל בשירותו של הכוהן במקדש; לפיכך לשיטה זו אין עיכוב כלל בישיבה אלא ראוי לעמוד ותו לא. ואילו לשיטת רב נתן הקושר בין הברכה לשירות – העמידה מעכבת.

3. עמידה כסימן לכבוד בספרות חז"ל

הרעיון שכבוד משרת הציבור מחייב דווקא עמידה דווקא מופיע גם במקומות אחרים. המשנה במסכת מגילה (ד כז, ב) קבעה:

> הקורא את המגילה עומד ויושב.[5]

4 הרב ברוך הלוי אפשטיין (1860–1942; בלרוס). הספר **תורה תמימה** הוא חיבורו הנודע ביותר, והוא פירוש על התורה המשלב בין הפירושים והדרשות לתלמוד ובין המדרשים לפסוקי התורה.

5 מילים אלו "עומד ויושב" מופיעות בכתבי יד של המשנה ללא וי"ו החיבור: "עומד יושב". וראו ר' יעקב נחום הלוי אפשטיין, **מבוא לנוסח המשנה** (ירושלים: הוצאת המחבר, תש"ח), שמוכיח ששורה זו מקורה לא בהלכות מגילה אלא בהלכות קריאת התורה בכלל (**שם**, עמ' 492).

על הוראה זו (המאפשרת קריאת מגילה גם בישיבה) מוסיף התלמוד הירושלמי (מגילה ד, **שם**):

> מהו לעמוד מפני ס״ת [ספר תורה]? ר׳ חלקיה ר׳ סימון בשם ר׳ לעזר: מפני בנה הוא עומד, לא כל שכן מפני תורה עצמה? זה שהוא עומד לקרות בתורה מפני מה הוא עומד מפני כבודה או מפני כבוד הרבים? אין תימר [אם תאמר] מפני כבודה אפי׳ בינו לבינה, אין תימר מפני כבוד הרבים אפי׳ בינו לבין עצמו מפני כבודה הוא עומד אם אומר את כן אף הוא מתעצל ואינו קורא ר׳ שמואל בר רב יצחק עאל לכנישתא [נכנס לבית הכנסת] חמא חד בר נש קאים מתרגם סמיך לעמודא [ראה אדם שעמד לקריאת התרגום ונסמך על העמוד]. אמר לו: אסור לך כשם שניתנה באימה וביראה כך אנו צריכין לנהוג בה באימה וביראה.

העמידה היא חלק מ״דרך ארץ״ שקדמה לתורה. הישיבה אינה מבטאת כבוד, ולכן נאסרה העבודה בישיבה במקדש ובנשיאת כפיים, כשם ששירות אחר מחייב עמידה ולא ישיבה. ישיבה מול הורה או מול סמכות גדולה ממך נחשבת חוסר דרך ארץ. לפיכך התלמוד הירושלמי משתמש במשל של אדם מול הוריו: ״מפני בנה הוא עומד – לא כל שכן מפני תורה עצמה״. כוונתו לומר שחייבים לעמוד ביראת רוממות מול תלמידי חכמים העוברים על פניך. אם ״בנה״, היינו לומדי התורה וקברניטיה, מצריכים עמידה של כבוד – התורה עצמה, המייצגת את דבר האלוהים, לא תצריך עמידה?

אך הירושלמי לא נעצר כאן אלא מקשה עוד: האם העמידה המכובדת מהותית לתורה או שהיא לצורך כבוד הרבים? במילים אחרות, אדם יכול להתנהג באינטימיות עם התורה, אך כדי לייצר את היחס המכבד והנשגב הוא עומד מפניה. זהו ״כבוד הרבים״. תשובת הירושלמי היא שאם אתה מחייב אותו לקרוא בעמידה גם בינו לבין עצמו, סופו להימנע מקריאה בתורה. זו אמירה חשובה שממנה אני למד שהעמידה המבטאת את הכבוד אינה מהותית לקריאת התורה אלא היא נדרשת ליצירת תהודת יראה ורוממות. לכן בפרהסיה יש לעמוד, אך ביחידות אפשר לוותר על עמידה זו.

הסיפור המובא בסיום הפסקה בירושלמי מתאר חכם שנכנס לבית כנסת ורואה אדם המתרגם את התורה ואינו עומד על רגליו אלא נשען על עמוד. החכם גוער בו ותובע ממנו לעמוד בזקיפות כדרך קבלתה של התורה. מובן שהעמידה הזאת מבטאת את הדיסטנס המחייב את האדם העומד בסמוך לתורה או משרת בקודש נוכח פני אלוהיו.

4. איסור נשיאת כפיים במקרים של הסחת דעתו של הציבור

סעיף נוסף בדיוננו קשור אליו אך אינו הכרחי לו – פסולי כוהנים בנשיאת כפיים בגלל סוגים של מומים גופניים הגורמים להסחת הדעת של הציבור. רשימת המומים אינה קשורה לסוג הפסילה המהותית (עמידה כייצוג של כבוד) אלא לפסילה טכנית. דהיינו, אדם המושך את תשומת לבו של הציבור וגורם להסחת הדעת אינו יכול לעמוד בדרישות התפקיד. המשנה במסכת מגילה (כד, ב) מונה רשימת מומים שבגללם לא יישא כוהן את כפיו:

> כהן שיש בידיו מומין לא ישא את כפיו. רבי יהודה אומר: אף מי שהיו ידיו צבועות סטיס[6] לא ישא את כפיו מפני שהעם מסתכלין בו.

הברייתא שם בתלמוד (מגילה כד) ממשיכה ומפרטת:

> תנא: מומין שאמרו – בפניו, ידיו ורגליו.
> אמר רבי יהושע בן לוי: ידיו בוהקניות לא ישא את כפיו.
> תניא נמי הכי [וכך גם שנויה ההלכה בברייתא]: ידיו בוהקניות – לא ישא את כפיו. עקומות, עקושות – לא ישא את כפיו.

6 האיסטיס שימש לצביעה מקצועית. הרמב"ם מפרש כך: "וכן כל דבר שצובע את הידים, ואם היו רוב אנשי אותו המקום צבועי ידים מחמת שמתעסקים באותו הצבע מותר לו לישא את כפיו, שהרי בטל טעם מפני שהעם מסתכלין בו" (פירוש רמב"ם למשנה, מסכת מגילה).

ברור שפסילה זו אינה מהותית, כפי שהמשנה עצמה מדגישה: ״שהעם מסתכלין בו״. התלמוד (שם) מסייג את האיסור ומדגים כיצד חכמי ישראל בקהילותיהם הכלילו אנשים עם מוגבלות פיזית בנשיאת כפיים:

> אמר רב הונא: זבלגן [מי שעיניו זולגות ודומעות] לא ישא את כפיו. והא ההוא דהוה בשיבבותיה דרב הונא [והרי ההוא שהיה בשכנותו של רב הונא], והוה פריס ידיה [והיה נושא את כפיו]! – ההוא דש בעירו הוה [ההוא מורגל על ידי בני עירו היה].
> תניא נמי הכי [וכך גם שנויה ההלכה בברייתא]: זבלגן לא ישא את כפיו, ואם היה דש בעירו – מותר.
> אמר רבי יוחנן: סומא באחת מעיניו לא ישא את כפיו. והא ההוא דהוה בשיבבותיה דרבי יוחנן, דהוה פריס ידיה! [והרי ההוא (=סומא באחת מעיניו) שהיה בשכנותו של רבי יוחנן והיה פורשׂ את ידיו!] – ההוא דש בעירו הוה.
> תניא נמי הכי: סומא באחת מעיניו לא ישא את כפיו, ואם היה דש בעירו – מותר.
> רבי יהודה אומר מי שהיו ידיו צבועות לא ישא את כפיו, תנא: אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך – מותר.

העיקרון המכונן בכל הפסקה הזאת הוא ״דש בעירו״, כלומר מורגל על ידי בני עירו. ברגע שסוג של מוגבלות שאינה מהותית אינה גורמת עוד להסחת הדעת, אין שום סיבה למנוע מהכוהן מלהשתתף בברכה. איך מגיעים למצב של ״דש בעירו״? מרגילים את הציבור למציאות שבה יש בני אדם שונים עם מוגבלויות שונות. כך פסק להלכה השולחן ערוך (אורח חיים, קכח, ל):[7]

> ואם היה דש בעירו, דהיינו שהם רגילים בו ומכירים הכל שיש בו אותו מום, ישא כפיו ואפי׳ הוא סומא בשתי עיניו.

7 הרב יוסף קארו (1488–1575). ממגורשי ספרד ומגדולי הרבנים ופוסקי ישראל בכל הדורות. חיבר בצפת, שם חי את הפרק האחרון של חייו, את שולחן ערוך, ספר הפסיקה היסודי ביותר בעולם היהודי היום.

האיסור על אדם עם מוגבלות גופנית לשאת כפיים אינו נוגע בהכרח לדבר מה מהותי בו, אלא קשור בקשר אמיץ עם המציאות החברתית שבה הוא חי. ככל שהחברה מתרגלת למציאות של אנשים עם מוגבלות פיזית כדבר שבשגרה, כך הופכת המוגבלות להיות חסרת משמעות, וממילא היא אינה מונעת מ"בעל המום" למלא את תפקידו ככל שאר אחיו הכוהנים.

5. סיכום ביניים

כפי שראינו, יש שלוש סיבות לפסול כוהן בנשיאת כפיים בישיבתו בכיסא גלגלים:

- סיבה ראשונה – עבודת המקדש חייבת להיעשות בעמידה, כשירותם של הכוהנים.
- סיבה שנייה – טקס מכובד של ברכה (כברכת הר גריזים) ראוי שיהיה בעמידה.
- סיבה שלישית – כוהן בעל מום גורם להסחת הדעת אצל המתפללים ולכן נפסל מנשיאת כפיים.

הסיבה הראשונה נראית כדרישה מהותית מהלכות מקדש, וממנה ההלכה יונקת את הדרישה מן הכוהן בבית הכנסת; הסיבה השנייה קשורה יותר למעמד חברתי מכובד, וייתכן שהדרישה המהותית שבה רפויה יותר; הסיבה השלישית משוחררת לגמרי ממהות העבודה, והיא מאפשרת לציבור לעצב את דרישות העבודה או לוותר עליהן. אלא שהתחום שעליו מדברות המשנה והגמרא כאן אינו נוגע לנושא העמידה אלא להסחת הדעת של הציבור בגלל מומים שבגוף.

ג. פסיקת ההלכה בעניין כוהן היושב בעת ברכת כוהנים

מקריאת דברי הפוסקים שעיצבו את ההלכה בעניין עמידת הכוהן בברכת כוהנים מתברר שיש מי שמנמקים את הדרישה ב"סיבה הראשונה" (עמידה כשירות במקדש) ויש מי שמנמקים ב"סיבה השנייה" (עמידה ככבוד).

1. פסיקת הראשונים

התפיסה המקבלת את עמידתו של המברך כעמידת הכוהן המשרת בקודש מובאת בידי רבנו יצחק בעל התוספות (סוטה לח ע״א):[8]

> ונראה לר״י: כהן שבירך ברכת כהנים בישיבה לא עשה ולא כלום הואיל ואיתקוש [ומקיש] ברכה לשירות וגבי שירות אמר בפ״ב דזבחים (דף כג:) דיושב מחלל עבודה הילכך אף כאן צריך לחזור ולברך מעומד.

ולעומתה – אמנם הפסיקה של הרמב״ם[9] על חובת העמידה מבטאת את ההשוואה לעבודת המקדש, אבל בתוכה כלולה גם התפיסה השנייה, העוסקת בכבוד (הלכות ביאת המקדש, ה, יז):

> וכל העובד והוא יושב חילל ועבודתו פסולה ואינו לוקה, מפני שאזהרה שלו מכלל עשה היא, וכן כל העוסק בעבודה מעבודת המקדש צריך שיהיה עומד על הרצפה, ואם היה דבר חוצץ בינו ובין הקרקע כגון שעמד על גבי כלים או בהמה או על רגלי חבירו פסל, וכן אם היה דבר חוצץ בין ידו ובין הכלי שעובד בו פסל.

העמידה של הכוהן המשרת בעבודתו במקדש היא עמידה של כבוד. הרמב״ם לא דן במקום זה באנשים עם מוגבלות אלא רק במי שנוהג שלא כראוי במקום הקודש. כשם שהכוהן המשרת צריך לעמוד בכבוד, כך גם הכוהן המברך צריך לעמוד בדרך של כבוד. דרשה זו, שמחברת בין עבודת הכוהן במקדש לבין נשיאת הכפיים במקדש (ומשם – בבית הכנסת), תחייב אותנו לעסוק בהמשך

8 רבי יצחק בר שמואל, הר״י הזקן מדנפירא (המאה ה־12; צרפת). המחבר הראשון של התוספות, חיבור פרשני על התלמוד שהוא פרי לימוד של כמה בתי מדרש באשכנז במאות ה־12 וה־13. שמו של ר״י נזכר כמעט בכל התוספות שלפנינו.

9 רבי משה בן מימון (המאה ה־12; בעיקר ספרד ומצרים). חיבורו משנה תורה הוא מחיבורי ההלכה החשובים ביותר בכל הדורות והוא שואף לסכם את כלל דברי ההלכה שבתלמודים באופן מסודר ובהיר.

בשאלת מעמדו של כוהן שאינו מסוגל לעמוד ומבקש להמשיך ולהשתתף בעבודת הפולחן. פסילת כוהן בנשיאת כפיים בהשוואה לעבודת המקדש מופיעה גם בהלכות אחרות של הרמב"ם (הלכות נשיאת כפיים, טו):[10]

(1) "מי ששתה רביעית יין בבת אחת אינו נושא את כפיו עד שיסיר את יינו מעליו לפי שהוקשה ברכה לעבודה".
(2) "כהן שלא נטל את ידיו לא ישא את כפיו, אלא נוטל את ידיו עד הפרק כדרך שמקדשין לעבודה ואחר כך מברך שנאמר שאו ידיכם קודש וברכו את ה' ".
(3) "החלל אינו נושא כפיו לפי שאינו בכיהונו".

קריאה זו בפסקי הרמב"ם בכל הנוגע לנשיאת כפיים של כוהן מגדירה את פעולת הכוהן כעבודה על כל כלליה ודקדוקיה. אלא שמדברי הרמב"ם עצמו אפשר ללמוד שנשיאת כפיים של הכוהן בישיבה, מחוץ לבית המקדש, אינה אסורה מן התורה אלא מדברי חכמים. וזו לשונו בהלכות תפילה ונשיאת כפיים (יד, יא):

כך למדו מפי השמועה ממשה רבינו עליו השלום כה תברכו בעמידה, כה תברכו בנשיאת כפים, כה תברכו בלשון הקדש, כה תברכו פנים כנגד פנים, כה תברכו בקול רם, כה תברכו בשם המפורש, והוא שיהיה במקדש כמו שאמרנו.

המשמעות של "למדו מפי השמועה" היא שמדובר בדין מדרבנן הנלמד באסמכתה מן הפסוקים. כלומר, הרמב"ם מקפיד להפריד בין דין העמידה של הכוהן העומד לשרת במקדש לבין דין העמידה של הכוהן העומד לברך את העם בבית הכנסת. הראשון מחויב בעמידה מדין הכתוב, והשני מחויב מדין חכמים.

10 העמיק בכך הרב מרדכי פוגלמן (1898–1984; פולין וארץ ישראל), **שו"ת בית מרדכי** ב, סימן ב.

2. חידושו של הרב יעקב ריישר בעקבות דינו של הרמב״ם

ההבדל בין איסור התורה לעבוד בישיבה במקדש (משום כבוד) לבין איסור של חכמים לברך ברכת כוהנים מחוץ למקדש בישיבה הביא את הרב יעקב ריישר[11] לדון בשאלת כוהן עם מוגבלות שאינו יכול לעמוד ומבקש לברך ברכת כוהנים בישיבה.

הרב ריישר מעמיק בסוגיה ומגיע למסקנה שיש להתיר לכוהן לברך בישיבה, מאחר שזו אינה דרך ביזוי. את תשובתו הוא מעמיד על שני יסודות: האחד – תקדים הכוהן המומר שחוזר למעמדו; השני – חידושו של ר׳ דוד סגל בעניין כוהן בעל מום.

א. השוואה לכוהן מומר

> אבל בגבולין אין לאסור בעמידה [...] אם לא שפשע במזיד ונשא כפיו מיושב והיה יכול לעמוד דאז מצד הסברא יש לאסור [...] לענין המברך אם הוא זקן או חולה שאינו יכול לעמוד יושב ומברך דהולכין להקל כיון שהוא רק אסמכתא ומדרבנן להקל שומעין (שו״ת שבות יעקב, ב, סימן א).

תמצית חידושו היא בחילוק בין כוהן המברך בישיבה, שפת גוף המבטאת פשיעה וחוצפה, לבין כוהן המברך בישיבה מחמת חולי ואונס. ישיבה של חוצפה פוסלת את עבודת הכוהן גם מחוץ למקדש, מאחר שזו מהות הדבר: ״שאז מצד הסברה יש לאסור מכוח האי אסמכתא״. הרב ריישר מבקש להפעיל את ההיגיון בכל הנוגע לדרשת חכמים ולשמור את האיסור בגבולות השכל הישר. אם הכוהן פועל באופן בוטה נגד עבודתו, ראוי לפוטרו מעבודתו. הדוגמה שהרב ריישר בוחר להביא היא דוגמה של שיכור או מומר. זו דוגמה יפה שהפסול המובא בה אינו פנימי באדם אלא נולד מתוך מעשיו ובחירתו החופשית. אדם שבחר בכוס

11 רבי יעקב בן יוסף ריישר (1661–1733) נולד בפראג, אך בהמשך כיהן שנים ארוכות כרב במערב אירופה. ספר תשובותיו, שבות יעקב, מרכז את חידושיו בהלכה.

במקום בכהונה נפסל מכהונתו. כך גם אדם שבחר להמיר את דתו, איבד את יכולת העמידה בברכה.[12]

ב. ההסתמכות על דברי הט"ז בהיתר ברכה בישיבה לכוהן עם מוגבלות

לאחר שטען טענה שמקורה בסברה, הקובעת שרק כוהן היושב בזדון פסול מברכה ולא כוהן המוגבל בגופו, מבקש הרב ריישר להיתלות באילן גדול (**שם**):

> ואל יתמה המתמה לומר איך אשמע להקל דבר דלא נראה בהדיא [שלא נראה בגלוי ובבירור] בדברי אחד מן הראשונים והאחרונים זה אינו דהא [על זה] מלשון הט"ז (שם סוף סימן קטן כ"ז) משמע קצת כן שכתב, וזה לשונו: "כגון יושב שיכול לעמוד" עד כאן לשונו. משמע הא [זה] אין יכול לעמוד כגון זקן או חולה פודגרא [סוג של מחלת פרקים] וכהאי גוונא [ובדרך זו] מודה.

הרב ריישר קושר עצמו לכתוב בט"ז,[13] ולשם כך נעיין בו. השולחן ערוך (אורח חיים, הלכות נשיאת כפים ונפילת אפים, קכח, ל) פסק את דינו של מי שיש לו מום בפניו או בידיו (על פי הסוגיה שראינו ממסכת מגילה). פסק זה ממשיך את הפסיקה הרגילה בנושא, והיא שמומים הגורמים להסחת הדעת פוסלים את הכוהן מלברך ("לא ישא כפיו מפני שהעם מסתכלין בו"), אבל "אם היה דש בעירו, היינו שהם רגילים בו ומכירים הכל שיש בו מום ישא כפיו".

על פסק זה הקשה הט"ז (**שם**, סעיף קטן טז): מדוע באמת לא יהיה הכוהן בעל המום פסול, אף אם דש בעירו?

> ותימה לי אמאי [מדוע] לא יהיה פסול משום דאיתקש [שמקיש] לעבודה דכתיב: "לשרתו ולברך בשמו".

12 מעמדו של הכוהן המומר המבקש לשוב לעבודתו העסיק את כל חכמי ישראל בכל הדורות, מימי המרות הדת בימי הביניים ועד העת החדשה.

13 הרב דוד סגל (1586–1667; פולין). מגדולי הפוסקים האשכנזים במאה ה־17. מכונה "הט"ז" על שם חיבורו על השולחן ערוך – טורי זהב.

שאלת הט״ז מדויקת ומעמידה קו מפריד בין פסול שנובע מהסחת הדעת (שאפשר לתקן על ידי ״דש בעירו״ – היינו התרגלות הציבור) לבין פסול הנובע מדבר מהותי יותר, והוא השוואת נשיאת ידי הכוהנים בברכה לעבודתם בבית המקדש, שבו בעלי מומים פסולים ללא ההתניה של ״דש בעירו״. השאלה מאפשרת לנו לבדוק היטב את היחס בין פסולים ״חברתיים״ לבין פסולים ״מהותיים״, או בלשון אחרת: אם עבודת המקדש מחייבת עמידה בכל תנאי, לא יהיה אפשר לטעון לפגיעה כשמונעים מכוהן היושב בגלל זקנתו לברך ברכת כוהנים. תשובתו של הט״ז (**שם**) היא שיש להבחין בין שני סוגי פסולים:

> ונראה לתרץ דמדכתיב בברכת כהנים: ״דבר אל אהרן ואל בניו״ משמע אף בעלי מומין, כמו שכתב רש״י בפרשת אמור בני אהרן אף בעלי מומין במשמע.
> ויש כאן ב׳ פסולים: האחד מצד שינוי הבריאה שהוא בעל מום וזה אתרבי [התרבה] במלת ״בניו״. ופסול שני מחמת מעשה האדם וזה לא שייך למלת ״בניו״ דקאי [היא] על התולדה דמכל מקום הוא בניו של אהרן בתולדה.
> ולא בא ההיקש דברכה לשירות אלא בדבר שהוא ביד האדם לתקן כגון יושב שהרי יכול לעמוד ובשתוי יין יש לו להזהר שלא לשתות.
> מה שאין כן מומין שאין בידו לתקן, שבקיינן [מותירין] לה אמשמעות ד״בני אהרן״.

פירוש דברי הט״ז הוא זה: את המושגים הקשורים למעמד הכהונה אפשר למיין לשני סוגים נפרדים. הסוג האחד הוא מעמדו מטעם היותו בן למשפחת הכהונה. הכהונה היא גנטית – אי־אפשר לקנות כהונה ואי־אפשר להיפרד מן הכהונה; ואולם יש חלק אחר במעמד הכהונה המחייב את האדם העובד בכהונתו והוא התנהגותו. כלומר, התנהגותו האישית קובעת אם הוא כשיר לכהונה או פסול ממנה. הדוגמה הפשוטה היא כמובן השיכור, שאינו פסול ממהות הכהונה אך הוא כן פסול מן השירות כי הוא לא מתנהג ככוהן. הט״ז דורש את הפסוק ״דבר אל אהרן ואל בניו״ כמדבר אל שני חלקי הכהונה: אל הכוהן – מצד עצמו, ואל בניו – מצד הגנטיקה שבו.

וכאן מגיע החידוש הגדול של הט"ז. לדעתו השוואת ברכת הכוהנים לעבודת הכוהן במקדש אינה אלא דבר שתלוי בהתנהגותו של האדם. אם הוא שיכור – לא יוכל לברך ברכת כוהנים, כמו במקדש; אם הוא יושב בזמן שיכול לעמוד – לא יוכל לברך כמו במקדש. אך בכל מום שאינו תלוי באדם ואין בידו לתקן, אנו מתמקדים במעמדו כ"בני אהרן" ולא פוסלים את ברכתו, מאחר שהיא אינה דומה לעבודת המקדש. הט"ז יודע שדבריו מחודשים ולכן הוא חותם את דבריו במילים:

> כך נראה לי בזה ודבר חידוש הוא אשר לא מצאנו קושיה זו ופירוקה בשום מפרש קדמון ולא בתראי [מאוחר].

ומכאן נחזור לדברי הרב ריישר: בזכות עמדתו של הט"ז הרהיב הרב ריישר עוז לקבוע שרק יושב שיכול לעמוד ובוחר לשבת הוא הפוגם את מעמד כהונתו (העצמית) וברכתו נפסלת. אך אם אנוס הוא בגופו, איננו משווים את ברכתו לשירות במקדש ומקבלים אותה באהבה.

ג. קישוט ההלכה בדברי אגדה

הרב ריישר מסיים את פסק ההלכה שלו בקישוט מדרשי על יעקב אבינו המברך את בניו:

> ואף ע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר מיעקב, כדכתיב: "ויתחזק ישראל וישב על המטה" וגומר "לברך את בניו" – ואין דנין אפשר משאי אפשר וישא ברכה מאת ה'.

יעקב אבינו, אבי כל השבטים (ושבט הכהונה בכלל), לא היה יכול לעמוד ולכן בירך את בניו בישיבה. בתשובת הרב ריישר הופך יעקב אבינו להיות הדוגמה לכל אותם קשישים המבקשים לברך את ברכת הכוהנים אך הם לכודים בתוך גופם – "וישא ברכה מאת ה' ".

3. ההתנגדות לעמדת הרב ריישר בפסיקת השו״ת בזמנו

כבר בזמנו של הרב ריישר נכתבו פסקי הלכה שערערו על פסיקתו מכל וכול. עוד בחייו הגיב לפסיקתו אחד מגדולי הפוסקים במערב אירופה, הרב מאיר איזנשטט.[14] בספרו שו״ת פנים מאירות (ב, סימן קפו) הוא מתאר באריכות את חידושו של הרב ריישר (בעיקר סביב מדרש ההלכה שהוא הגדיר כ״אסמכתה״) ותוקף אותו בחריפות. הרב איזנשטט מבאר באריכות את מהלך הסוגיה המדרשית והתלמודית בבקשו להוכיח שמעמד הכוהן המברך הוא כמעמד הכוהן המשרת במקדש, ללא שום הבדל.

בדור שאחר כך החרה החזיק אחריו הרב יחזקאל לנדאו, בעל הנודע ביהודה.[15] בתשובה בעניין כוהן שידיו רותתות (נודע ביהודה, מהדורה קמא, אורח חיים, סימן ה) נזקק הרב לנדאו לחידושו של הרב ריישר. ואולם בניגוד לרב ריישר, שקבע את ההשוואה המדרשית של ברכת הכוהנים לעבודת המקדש כ״אסמכתה״, הרב לנדאו קובע את המדרש כ״היקש גמור״ (שמעמדו כדין תורה). לדבריו, דברי השבות יעקב הם טעות ואין לסמוך עליהם.

נראה שעמדותיהם של שני עמודי הפסיקה האלה השפיעו השפעה גדולה על כל הפוסקים שבאו אחריהם ודברי השבות יעקב נדחקו לקרן זווית.

4. עמדת המשנה ברורה ודחייתה

פוסקים אחרונים שעסקו בשאלת כוהן שאינו יכול לעמוד לא הסכימו לקבל את עמדת הרב ריישר, כנראה בעקבות התנגדות הרב לנדאו ואחרים. כך, המשנה ברורה, רבי ישראל מאיר מראדין,[16] הכריע בניגוד לרב ריישר (סימן קכח, סעיף קטן נג):

> וכהן שהוא חלוש ואינו יכול לעמוד אלא ע״י סמיכה לא ישא כפיו דהוא כישיבה.

14 הרב מאיר איזנשטט (1670–1744; אוסטריה). הרב החשוב ביותר של הקהילות במערב אירופה באותה תקופה.

15 הרב יחזקאל לנדאו (1713–1793; פראג). תשובותיו נשלחו לכל רחבי אירופה והשפיעו על כל הדורות שלאחריו.

16 רבי ישראל מאיר הכוהן (כגן) מראדין (1838–1933). מחשובי הרבנים בדור שלפני השואה. ספרו **משנה ברורה** הוא חיבור הלכתי על סדר אורח חיים של השולחן ערוך ומסכם את חידושי ההלכה בספרים שהתחברו אחרי השולחן ערוך. **המשנה ברורה** הוא ספר יסוד בפסיקה עכשווית, בעיקר האשכנזית.

הכרעה זו של המשנה ברורה כמעט סותמת את הגולל על הדיון בגלל מעמדו כפוסק מקובל על חלקים גדולים בעולם הפסיקה.[17] אלא שעמדתו המחמירה של המשנה ברורה לא התקבלה על ידי פוסקים חשובים בעניין דומה לענייננו. באותו סעיף שבו מופיעה חובת העמידה של הכוהן בברכת כוהנים השולחן ערוך מציין גם את חובת הקריאה בקול ובלשון הקודש (אורח חיים, קכח, יד):

> אין מברכין אלא בלשון הקודש; ובעמידה; ובנשיאת כפים; ובקול רם.

על הלכה זו קובע גם המשנה ברורה, לשיטתו (**שם**, סעיף קטן נג):

> והנה מי שקולו צרוד [שאינו יכול לדבר בקול בינוני כי אם בלחש] לכאורה פשוט שאינו יכול לישא כפיו וטוב שיצא קודם רצה.

זאת אומרת שהמשנה ברורה קיבל את שיטתו וראה במומים הללו כפוסלים לגמרי, גם אם מדובר באיסורים מדרבנן. אלא שבנושא זה של כוהן שקולו צרוד מאוד מצאנו עמדת אחרונים החולקים לגמרי על המשנה ברורה. הרב אליעזר וולדנברג (שו"ת ציץ אליעזר, טו, סימן כא)[18] מעיר בתשובה לשאלה הערה חשובה:

17 מקובל לראות במשנה ברורה פסיקה שהפכה להיות "גדול במניין", מאחר שרבים פוסקים כמותו. בספרה של פועה שטיינר, **ההר הטוב הזה: חייו ופועלו של הרבה שלמה ז. מן־ההר** (ירושלים: רשת צביה, תשס"ח, עמ' 358), מסופר שכאשר הרב שלמה מן ההר נשאל מה עושים כשיש מחלוקת בין ערוך השולחן לבין המשנה ברורה, הוא ענה שצריך ללכת אחרי מי שגדול יותר בחוכמה ובמניין. בחוכמה – אי־אפשר לדעת מי גדול יותר; במניין – אין ספק שספר ההלכה של החפץ חיים – המשנה ברורה – התקבל ברוב קהילות ישראל. לעומת זאת הרב יהודה הנקין כותב בספרו **שו"ת בני בנים** (ב, עמ' רט) שסבו הרב יוסף אליהו הענקין אמר שגדול כוח ערוך השולחן בהוראה מכוח המשנה ברורה. במקום שהם חולקים, יש ללכת אחרי ערוך השולחן. על החפץ חיים אמר שהיה צדיק הדור אבל צדיק הדור לא יכול להיות פוסק הדור מפני שצדקתו מטה אותו להחמיר יותר מדי.

18 הרב אליעזר יהודה וולדנברג (1915–2006; ישראל), מחשובי הפוסקים במאה העשרים. נודע בעיקר בזכות תשובותיו בנושאי רפואה והלכה. זוכה פרס ישראל לספרות תורנית ופרס הרב קוק.

> והמשנ״ב [והמשנה ברורה] בס״ק נ״ג כותב דמי [שמי] שקולו צרוד אין יכול לישא כפיו, וא״כ [ואם כך] מצריך עיון על מנהג העולם בזה, כי מן המצוי ביותר בבתי כנסיות הגדולים דמברכים כהנים רבים והאחד מגביה קולו והשני אינו נשמע כלל, ולפי הנ״ל הרי אין לו לברך, ואולי אף ברכה לבטלה הוי [הוא], ע״כ [עד כאן].

עוד לפני שהוא נכנס לגופה של הלכה הציץ אליעזר מעיר שמנהג העולם באופן רגיל שרבים הם הכוהנים שקולם אינו נשמע כלל. לכאורה, לפי זה היה עליהם לא לברך כלל – ואולי ברכתם היא ברכה לבטלה?

מאחר שהערה זו פותחת את התשובה, ברור שמגמת פניו היא להסביר מדוע אין בעיה במנהג העולם. זהו מסוג הדברים שעליהם אומר הפסוק: ״הנח להם לישראל, אם אינם נביאים, בני נביאים הם״. מטרתו בכל מהלך תשובתו היא אפוא ליישב בין מנהגם של ישראל לבין ההלכה, כפי שהוא כותב בעצמו (**שם**), משמו של הרב יעקב חאג׳יז (הלכות קטנות, א, סימן ט):[19]

> וזה כלל גדול שהיה מוסד בידינו אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מה עמא דבר [צא וראה מה העם נוהג], כי פשוט הוא אשר מאהבת ה׳ את עמו ישראל יסיר מכשול מדבריהם ולא יטו כל העולם אחר היחיד אילו סברתו דחויה עיין שם.

בתשובתו מבקש הרב וולדנברג להוכיח מספרי ראשונים ואחרונים שאם רבים הם העולים לברכת כוהנים, מספיק שאחד מברך בקול והשאר יכולים לברך בלחש ״כמנהג הרבה קהילות קדמוניות״. מכאן מסיק הרב וולדנברג כי -

> מקרה של סיבה כגון בכוהן צרוד או שאינו יכול להגביה קולו ככוהן השני שפיר יש לומר שכל כגון דא יודה גם הבעל שושנים

19 רבי ישראל יעקב בן שמואל חאגיז (1620–1674). היה רב במרוקו וראש ישיבה בירושלים. מחבר ספרי פרשנות והלכה, ובהם **שו״ת הלכות קטנות**.

> לדוד שאין לו למנוע עבור כן א"ע [את עצמו] שלא יעלה לדוכן כלל, אלא יעלה ויברך בלחש יותר ויצטרף לכוהן המברך בקול רם, ובפרט כשכבר פשט הדבר לנהוג כן כפי שכותב כבו' במכתבו, שאין לבטלו.

אמנם הרב וולדנברג לא מחדש מנהג אלא מצדיק מנהג קיים, אך דרך הילוכו אנו מסיקים שהמדרש שממנו לומדים את חיוב הקריאה של ברכת כוהנים בקול רם אינו מן התורה אלא מדברי חכמים. אם מצרפים לדבריו אלה את חידושו של הט"ז, נוכל לומר בבטחה שגם חובת העמידה בברכת כוהנים בבתי כנסיות היא חובה מדרבנן, ובלשונו של הרב וולדנברג: "במקרה של סיבה" נחפש כל דרך כדי להתיר לכוהן להישאר על משמרתו ולברך את ישראל באהבה.

ד. הלכה למעשה

ממהלך הפסיקה שראינו לעיל נראה שנכון לחפש ולמצוא כל הצדקה כדי לסייע לכוהן להישאר במעמדו. נכון הוא שיש מקום לדון בהגבלת הגיל של כוהן העומד ומשרת את הציבור. אמנם גיל פרישה עשוי לשחרר מתחים גדולים, אך הסיכוי שמהלך כולל כזה יצליח קטן מאוד. כוהנים מבוגרים ובריאים ימאנו לפרוש אחרי שכל הדורות שלפניהם לא מנעו את העבודה הזאת מהם. לכן אין לנו מוצא אלא לתור אחר פסיקה המאפשרת להכליל את הכוהן המבוגר או המוגבל בגופו בכלל הכוהנים המברכים את ישראל בכל יום.

ה. שאלת הכוהן בכיסא גלגלים בעיניים של מדיניות ציבורית: ישיבה בעבודה ייצוגית – מניעה חברתית או מהותית?

1. המעבר מתשובה פרטית למדיניות ציבורית

לאורך כל התשובה קיבלנו כמושכל ראשון שכוהן בעל מום לא יכול לעבוד במקדש. כל המהלך התבסס על כך שבימינו נשיאת ידי הכוהנים אינה מן התורה, ולכן ההשוואה לעבודת המקדש אינה מלאה אלא רק חלקית. בזכות הבחנה

זו יכולנו להישען על חידושיהם של הט"ז ושל הרב ריישר ולהיווכח שחובת העמידה אינה חלק מהותי בעבודת הכוהן.

תוך כדי עיון בשאלתו הפרטית של הכוהן עלתה במחשבתי השאלה הציבורית הרחבה יותר: כוהן הנושא כפיו בבית הכנסת עושה זאת מכוח היותו בן למשפחה שמופקדת על עבודת המקדש. במקדש היו כללים ברורים של תנאי העסקה ומוגבלות בתעסוקה – קריטריונים של גיל, מצב בריאותי והתנהגות אישית (כמו שכרות). ה"מעסיק" במקדש הוא האל, והפיקוח על העובדים נתון בידי הכוהנים עצמם. בתרגום של יחסי עובד־מעביד למתחם בית הכנסת נצטרך לומר שהכוהנים המשרתים בקודש (נושאים כפיים בברכה) עושים זאת על פי תנאי התורה, המכתיבה להם את הוראותיה. ממילא נצטרך לשאול (בהיבט הציבורי, לא הפרטי) אם הסירוב של הקהל להניח לכוהן לברך ברכת כוהנים תואם את דרישת ה"מעסיק" (ההלכה), ומה יחסו של אותו מעסיק לשאלת האפליה במקום העבודה.

ראשית אבקש לסייע במחשבה על אפליה בתעסוקה הנובעת מן הדרישה להופעה נאותה בשירות הציבורי. הכוונה היא לאפליה של אנשים בתפקידים ייצוגיים שבהם המראה וההופעה נחשבים לחלק בלתי נפרד מהתפקיד. עבודות אלו מחייבות את העובד להקפיד על מראה נאה ומסודר, על עמידה לפני לקוחות ועל שפה ברורה לכול. המגע בין מְשרת הציבור לבין הציבור מוכרח להתחשב ברגישות של אנשים לאסתטיקה ולהיגיינה ובתגובות אחרות הנוגעות לַשונה.

בדרך כלל בתי הדין לעבודה מצדדים בזכותם של מעבידים שמבקשים לאכוף קוד לבוש. עובד מגן דוד אדום או נהג בחברת אוטובוסים, למשל, שביקשו פטור מחובת המדים שנקבעה בחברה הוכרחו לציית לנהלים. אבל לא רק מדים – גם מקום עבודה שביקש מעובד ללבוש חולצות עם שרוולים כדי שיסתירו את הקעקועים הבולטים שלו, שהרתיעו את הקהל המבוגר והשמרני במקום, קיבל תמיכה מבית הדין לעבודה.[20] מה דינו של עובד שמשרת עשרות שנים את הציבור, ללא רבב, וכעת שינוי במצבו הפיזי מונע ממנו לשמור במקום העבודה שלו על אותו קוד לבוש והתנהגות ששמר עליו בעבר? מצד אחד – ברור שהלב נוטה להגמיש את הכללים למען אותו אדם, שכן החריגה

20 מתוך מאמרה של עו"ד שירה להט, "כפכפים וגופיות: בים זה מתאים, אבל בעבודה?", **ynet**, 9.3.2013.

אינה באה לו ברצונו ובבחירתו; מצד שני – הציבור הנזקק לשירותיו לא צריך להיות ה"קורבן" של שינוי זה במצבו של העובד.

2. אפליה בתעסוקה כלפי אנשים עם מוגבלות בחקיקה הישראלית

כחלק מן השאלה הציבורית ניתן להשוות בין עולמה של ההלכה לחקיקה הישראלית בעניין איסור אפליה של אנשים עם מוגבלות במקומות עבודה, ובמסגרת זו לשאול את עצמנו אם חובת העמידה של הכוהן בזמן אמירת ברכת כוהנים היא חובה מהותית לגוף ה"עבודה". אם הדרישה לעמידה היא מהותית לעבודה; אם בהיעדר יכולתו של הכוהן לעמוד, הוא מופקע מן הכישורים הנדרשים ל"עבודה" זו. משל למה הדבר דומה? – לאדם קטוע ידיים המבקש להיות כנר בתזמורת. אי־קבלתו לא תהיה בשום אופן אפליה, כי הדרישה לידיים היא מהותית לתפקיד הנדרש. כך גם ייאמר על הכוהן: אם העמידה היא מהותית לעבודתו, בהיעדר יכולת עמידה הוא לא יוכל לתפקד ככוהן. אבל אם הדרישה לעמידה היא חיצונית לעבודה ואינה ממהותה – פסילתו מעבודה תיחשב על פי החוק הישראלי אפליה.

פרק התעסוקה בחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998, ובמיוחד סעיף 8 שבו, באים לוודא כי היחס לעובד עם מוגבלות במקום העבודה יהיה שוויוני ומאפשר וזאת כחלק מהשינוי המבורך בתפיסת העולם בתחום זה בחברה הישראלית, לפיה אדם עם מוגבלות הנו חלק בלתי נפרד מהחברה, וכי יש לאפשר לו להשתתף באופן עצמאי, שוויוני ומכבד בכל אחד מתחומי החיים, ותעסוקה בכללם.

זוהי לשון הסעיף:

> איסור הפליה בתעסוקה
> (א) לא יפלה מעביד בין עובדיו או בין דורשי עבודה, מחמת מוגבלותם, ובלבד שהם כשירים לתפקיד או למשרה הנדונים [...]
> [...]
> (ב) לעניין סעיף קטן (א), רואים כהפליה גם קביעת תנאים שלא ממין העניין.
> (ג) אין רואים כהפליה לפי סעיף זה, פעולה או הימנעות מפעולה, המתחייבת מהדרישות המהותיות של התפקיד או של המשרה.

נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות במשרד המשפטים היא הגוף הממלכתי האמון על קידום זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות בישראל. בין היתר הנציבות עוסקת בנושא אפליה בתעסוקה. ביקשתי לקבל את עמדת הנציבות בשאלת הכוהן לאור סעיף 8 בחוק.

לדברי הנציבות, החוק, ככל חוק, מאזן בין זכויותיהם של העובד והמעביד. מצדו של המעביד, על העובד להיות כשיר לבצע את תפקידו כתנאי לקבלתו לעבודה. זוהי זכותו של מעביד לוודא כי יעבדו אצלו אנשים היכולים לבצע את התפקיד כפי שהוא רואה אותו. מצדו של העובד, שאלת כשירותו לביצוע התפקיד נבדקת בהנחה שיקבל התאמות שיאפשרו לו לבצע את התפקיד על אף המוגבלות, ככל שיש צורך בהתאמות כאמור. יצוין כי על העובד להיות כשיר לבצע את מהותו של התפקיד. כשמדובר בדרישת תפקיד שאינה מהותית, הפתרון הוא בדרך של מתן התאמות. מעביד המסרב לקבל לעבודה עובד עם מוגבלות או מסרב להשאיר בעבודה עובד שהפך להיות אדם עם מוגבלות, הַכשיר לבצע את התפקיד אם יקבל התאמות, רק מחמת עובדת היותו אדם עם מוגבלות, או מעביד המסרב לתת התאמות, הוא מעביד מפלה, ועל פי חוק השוויון ניתן לפעול כנגדו במישור המשפטי.

כיצד יש לבחון את שאלת הכוהן שאינו יכול עוד לעמוד?

כדי לגבש עמדה על פי חוק השוויון יש לבדוק ראשית אם כוהן הוא ״עובד״. על מנת שייחשב עובד יש צורך במעסיק. המעסיק יהיה מחויב במתן הזכויות שמקנה הסעיף. מיהו מעסיקו? על פניו, נתקשה לקבוע כי כוהן הוא עובד במובן המקנה לו זכויות כעובד בחוק השוויון.

לצורך הדיון בלבד, ככל שייקבע שכוהן הוא עובד, יהיה צורך לבדוק מהן דרישות התפקיד המהותיות של כוהן. האם אלו כוללות עמידה, נשיאת כפיים, ברכה וכוונה לברך? האם רכיבים נוספים? האם האלמנטים הפיזיים הם אלמנטים מהותיים לתפקיד או משניים? לאחר מכן יש לדרג את הדרישות לדרישות מהותיות ולדרישות שאינן מהותיות ולקבוע ומהי ההתאמה הנכונה לכוהן הספציפי בנסיבות מוגבלותו מחד גיסא ובדרישות התפקיד מאידך גיסא. הדירוג יהיה כמובן הלכתי.

אם דרישת העמידה היא דרישה מהותית, כלומר לא ניתן לברך ברכת כוהנים אלא בעמידה, ייתכן שהיעדר היכולת לעמוד יגרום לחוסר כשירות לביצוע התפקיד של הכוהן, ומשכך הוא לא יוכל ליהנות מההגנות של סעיף 8 לחוק. (חשוב לציין

כי במישור החוקי ועל פי הפסיקה, אחת ההתאמות האפשריות, כשאין התאמה רלוונטית המאפשרת את המשך ביצוע התפקיד המקורי, היא מציאת תפקיד חלופי לעובד באותו מקום עבודה. השאלה היא אם יש במקדש/בית הכנסת תפקיד חלופי שאותו הכוהן יכול למלא.) ככל שדרישת העמידה היא דרישה שאינה מהותית – למשל, אם הברכה היא המהות, והעמידה היא רק אופן הביצוע – הרי שאילו היה הכוהן עובד, הוא היה זכאי מכוח סעיף 8 לכך שהמעביד ימשיך להעסיקו ויברך בישיבה. הישיבה במקרה זה מהווה התאמה של התפקיד (המקורי) למוגבלותו. ייתכן שהסעיף המתאים יותר לענייננו הוא סעיף 19ו לחוק השוויון, העוסק באפליה במתן שירות ציבורי ובאיסור על קביעת תנאים שאינם ממן העניין במתן השירות, ויהיה צורך לבדוק את חלותו על נסיבות המקרה.

תפיסת העולם העולה מחוק השוויון היא שאדם עם מוגבלות הוא שווה זכויות לאדם ללא מוגבלות. המשמעות היא שיש לאפשר לו להשתתף ולהשתלב באופן שוויוני בכל אחד מתחומי החיים. בהתאם לכך אין להפלות אדם בשל מוגבלותו ואין למנוע ממנו בשל המוגבלות לבצע תפקידים ציבוריים. תפיסה זו באה לידי ביטוי גם באמנה הבינלאומית לשוויון זכויות של אנשים עם מוגבלות, שמדינת ישראל אשררה.

האתגר הניצב לפתחנו הוא לשלב בין השיח הישראלי־משפטי שעוסק בתחום האפליה בשוק התעסוקה לבין השיח ההלכתי שעוסק בשאלה הפרטית של האסור והמותר בהתנהלות האדם בעולמו הדתי. שאלת חובת העמידה בברכת כוהנים תשמש לנו מקור לבחינת שאלה זו במובן המצומצם של אותו כוהן שנפשו בשאלתו, אך גם במובן הרחב יותר של היחס לאנשים עם מוגבלות בשירות הציבורי.

3. "הקריבהו נא לְפֶחָתֶךָ": הופעה ייצוגית בדין התורה

על פי המפורש בתורה (ויקרא כא, טז-כג) בעל מום לא יכול להתקרב לעבודת המקדש:

> וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: דַּבֵּר אֶל אַהֲרֹן לֵאמֹר אִישׁ מִזַּרְעֲךָ לְדֹרֹתָם אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוּם לֹא יִקְרַב לְהַקְרִיב לֶחֶם אֱלֹהָיו: כִּי כָל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוּם לֹא יִקְרָב אִישׁ עִוֵּר אוֹ פִסֵּחַ אוֹ חָרֻם אוֹ שָׂרוּעַ: אוֹ אִישׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ שֶׁבֶר רָגֶל אוֹ שֶׁבֶר יָד: אוֹ גִבֵּן אוֹ דַק אוֹ תְּבַלֻּל בְּעֵינוֹ אוֹ גָרָב אוֹ יַלֶּפֶת אוֹ מָרוֹחַ אָשֶׁךְ: כָּל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוּם מִזֶּרַע אַהֲרֹן הַכֹּהֵן לֹא

יַגַּשׁ לְהַקְרִיב אֶת אִשֵּׁי ה׳ מוּם בּוֹ אֶת לֶחֶם אֱלֹהָיו לֹא יִגַּשׁ לְהַקְרִיב: לֶחֶם אֱלֹהָיו מִקָּדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים וּמִן הַקֳּדָשִׁים יֹאכֵל: אַךְ אֶל הַפָּרֹכֶת לֹא יָבֹא וְאֶל הַמִּזְבֵּחַ לֹא יִגַּשׁ כִּי מוּם בּוֹ וְלֹא יְחַלֵּל אֶת מִקְדָּשַׁי כִּי אֲנִי ה׳ מְקַדְּשָׁם.

הרמב״ם (הלכות ביאת המקדש, ו, א) מסכם את דינו של הכוהן שיש בו מום:

כל כהן שיש בו מום בין מום קבוע בין מום עובר לא יכנס למקדש מן המזבח ולפנים שנאמר: ״אל הפרוכת לא יבוא ואל המזבח לא יגש״. ואם עבר ונכנס לוקה אף על פי שלא עבד.
ואם עבד במקדש פסל וחילל עבודה ולוקה אף על העבודה. שנאמר: ״אשר יהיה בו מום לא יקרב״. מפי השמועה למדו שאזהרה זו שלא יקרב לעבודה.

בספרו מורה נבוכים (ג, מה) מסביר הרמב״ם את הרקע החברתי לפסול הכוהן עם מוגבלות גופנית:

ולהגדיל הבית עוד הגדיל מעלת עובדיו ונבדלו הכהנים והלוים, וצוה להלביש הכהנים בגדים נאים ומלבושים יפים וטובים בגדי קדש לכבוד ולתפארת, ושלא ישמש בעבודה בעל מום, ולא בעל מום לבד אלא הכעורים ג״כ [גם כן] פוסלים בכהנים כמו שהתבאר בתלמוד זאת המצוה, ומפני שההמון לא יגדל אדם אצלם בצורתו האמתית אלא בשלמות איבריו ויופי בגדיו, והמכוון שתהיה לבית גדולה ותפארת אצל הכל.[21]

פסול הכוהן שמוגבלות בגופו נובע מיחסה של החברה הסובבת אליו. כך כתב בעל ספר החינוך[22] (מצווה רעה):

21 יש במסורת חז״ל ובמסורת הקבלה גם ביטויים מהותיים יותר הקושרים בין מום חיצוני להוכחה על פנימיות פגומה. איני מרגיש חובה להביאם במסגרת התשובה.

22 הספר נתחבר בספרד במאה ה־13 בידי תלמיד חכם מבית מדרשו של הרמב״ן, המכנה את עצמו בהקדמה ׳איש לוי ברצלוני״. מקובל לזהות את המחבר עם ר׳ אהרן הלוי מברצלונה.

> משרשי המצוה, לפי שרוב פעולות בני אדם רצויות אל לב רואיהם לפי חשיבות עושיהן, כי בהיות האדם חשוב במראהו וטוב במעשיו ימצא חן ושכל טוב בכל אשר יעשה בעיני כל רואיו, ואם יהיה בהפך מזה פחות בצורתו ומשונה באיבריו, ואם ישר בדרכיו, לא יאותו פעולותיו כל כך אל לב רואיו, על כן באמת ראוי להיות השליח שהכפרה תלויה עליו איש חן, יפה תואר ויפה מראה ונאה בכל דרכיו, למען יתפשו מחשבות בני איש אחריו.

הפסילה של כוהנים עם מוגבלות גופנית חיצונית נובעת ממוגבלות של החברה המבקשת לראות ביופי החיצוני תנאי לעמידה לפני ה'. מובן שהתורה לא רואה במוגבלות של הכוהן פסול פנימי כלשהו, שהרי אותו כוהן הפסול לעבודה מותר באכילת בשר הקודשים של אחיו הכוהנים. כך מפורש בתורה עצמה (ויקרא כא, כב):

> לֶחֶם אֱלֹהָיו **מִקָּדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים וּמִן הַקֳּדָשִׁים יֹאכֵל**.

אילו הוא היה פסול מצד עצמו – לא היו מתירים לו דבר שכזה. גם רש"י מסביר את ההתנגדות לעבודת כוהן בעל מום בסיבה חברתית:

> "כי כל איש אשר בו מום לא יקרב" – אינו דין שיקרב, כמו (מלאכי א ח) "הקריבהו נא לפחתך".

מקורם של דברי רש"י בנבואת מלאכי, המשווה את הפולחן בבית המקדש לכניסה אל השליט הפחה (פרק א):

> (ו) בֵּן יְכַבֵּד אָב וְעֶבֶד אֲדֹנָיו וְאִם אָב אָנִי אַיֵּה כְבוֹדִי וְאִם אֲדוֹנִים אָנִי אַיֵּה מוֹרָאִי אָמַר ה' צְבָאוֹת לָכֶם הַכֹּהֲנִים בּוֹזֵי שְׁמִי וַאֲמַרְתֶּם בַּמֶּה בָזִינוּ אֶת שְׁמֶךָ:
> (ז) מַגִּישִׁים עַל מִזְבְּחִי לֶחֶם מְגֹאָל וַאֲמַרְתֶּם בַּמֶּה גֵאַלְנוּךָ בֶּאֱמָרְכֶם שֻׁלְחַן ה' נִבְזֶה הוּא:
> (ח) וְכִי תַגִּשׁוּן עִוֵּר לִזְבֹּחַ אֵין רָע וְכִי תַגִּישׁוּ פִּסֵּחַ וְחֹלֶה אֵין רָע הַקְרִיבֵהוּ נָא לְפֶחָתֶךָ הֲיִרְצֶךָ אוֹ הֲיִשָּׂא פָנֶיךָ אָמַר ה' צְבָאוֹת.

הרעיון המובע בפרק זה הוא שעבודת המקדש צריכה להידמות לכל הפחות לכללי הטקס שמתנהלים בארמונות שליטים ומלכים. הנביא מלאכי, שחי בתקופה הפרסית, רואה לנגד עיניו את הפחה הפרסי שהיה עורף את ראשו של מי שהגיש לו מתנה פגומה. אם לפחה לא ניגשים כך, ודאי שלא ראוי לבוא כך אל ה׳.

מנבואת הנביא מלאכי לומד רש״י שפסול הכוהן בעל מום בעבודת המקדש נובע מהסכמות חברתיות. אבן הבוחן לקבלת כוהן לעבודה ייצוגית היא האפשרות שהוא יתקבל לעבודה אצל הפחה. על פי הבנה זו – מעמדם של כוהנים בעלי מום עשוי להיות דבר המשתנה מתקופה לתקופה, בהתאם לנורמות הייצוגיות הנהוגות במוסדות השלטון בנקודת זמן נתונה.[23]

4. ייצוגיות בימינו

כמובן, גם היום אנו ממשיכים לְצַפות ממוסדות השלטון שלנו לממש את העיקרון של ייצוגיות, ובכל מקום, ממזרח ועד מערב, מוסדות אלו אפופים בייצוגיות, כבוד ומהוגנות. שאלת המפתח מבחינתנו היא אם כן זו: האם הופעתם של אנשים שאינם יכולים לעמוד בגלל נכות או תשישות פוגמת ביכולתם לשאת בעבודה ייצוגית? לשמחתי, מדינת ישראל של שנת תשע״ה מוכיחה שההפך הוא הנכון. אנשים מנהלים את עולמו של הקב״ה בכבוד ובהדר גם בהיותם כבולים לכיסאות גלגלים. חברי כנסת, אישי ציבור, ראשי מוסדות חינוך וחברה – כולם מתקבלים בעין טובה ובכבוד רב ללא שום תחושת ביזוי על שהם יושבים ואינם עומדים.

בסקר שנערך בשנת 2009 עבור נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות נמצא שרוב מוחלט מאזרחי ישראל מייחסים להופעה של בעלי נכויות במרחב הציבורי ערך חיובי. בתוך כך נמצא כי 89% סבורים ״במידה רבה״ או ״במידה רבה מאוד״ כי ״עסק המאפשר שירות נגיש לאנשים עם מוגבלות תורם להערכה החיובית שלך את העסק״; 79% סבורים ש״העסקת אנשים עם מוגבלות תורמת לתדמית החיובית של העסק״; ו־73% סבורים שהשתלבותם של ילדים עם מוגבלות במערכת החינוך הרגילה תורמת לערכים של כל התלמידים במערכת

23 מורי ורבי הרב אהרן ליכטנשטיין דחה בתוקף את דבריי ופרסם ביקורת עליהם. ראו ״ההלכה איננה שוויונית״, **צהר לשבת** 397 (אייר תשע״ב). לאחר ששוחחתי אתו (ראו תגובתי **שם**) הוא חזר בו מרוב הדברים.

החינוך. נתונים אלה מלמדים על קיומו של מה שניתן לכנות "יופי מוסרי" הנלווה בעיני אזרחי ישראל להופעתם של בעלי נכויות פיזיות במרחב הציבורי – ובכלל זה, ואולי ביתר שאת, בעניין הופעתם במוסדות השלטון.

גם הדין הישראלי הכיר בבעייתיות שבהתחשבות בסטראוטיפים חברתיים הקשורים למראה כעילה לפגיעה בתעסוקה. כך, בפסק דין **רקנט** הכריע בית הדין כי בקביעת דרישות למשרה שאינן מתחייבות מאופייה, **מעסיקים לא יוכלו להסתמך על סטראוטיפים חברתיים**, שהרי סטראוטיפים אלו הם הקרקע הפורייה ביותר שעליה צומחת אפליה פסולה. בפסק דין זה, שעסק בשאלת הלגיטימיות של קביעת גיל פרישה שונה לדיילי אוויר לעומת דיילי קרקע, נקבע כי דרישתה של חברת אל־על שדיילי האוויר שלה יהיו בעלי "הופעה נאה וכוח פיזי" לא התחייבה ממהותו של תפקיד הדייל, שליבת תפקידו היא מתן שירות אדיב לנוסעים.[24]

ניתן להבחין אפוא בשינוי חברתי על ציר הזמן: בימי קדם הייתה המגבלה הגופנית מחסום בפני תפקוד נורמטיבי בחברה במגוון היבטים רחב. לעומת זאת בימינו נפתחים כל מקומות התעסוקה והפעילות הציבורית לפני אנשים עם מוגבלות פיזית, ודווקא היעדר נגישות הוא המוציא מחברו שעליו הראיה.

24 דנג"ץ 4191/97, **רקנט נ' בית הדין הארצי לעבודה**. בהמשך לכך, פס"ד **קטלית בע"מ** (ת"פ 413/07, **קטלית בע"מ נ' מדינת ישראל** [בית הדין האזורי לעבודה בתל אביב, 2009]) עסק בפיטורי עובדת חברת קייטרינג שחלתה במחלת הבהקת, הגורמת שינויים במראה החיצוני. בית הדין זיכה את חברת הקייטרינג מאישום פלילי בעניין אפליה מחמת פיטורים, אך עשה זאת מנימוקים טכניים־פרוצדורליים גרדא, בלי לחוות דעה על עצם האישום. בפסיקה של מערכות משפט מקבילות בעולם טרם לובנה לעומק עילת האפליה בגין מראה. כך למשל, בית המשפט הפדרלי האמריקאי נמנע מלדחות על הסף תביעה של עובד רשת המזון המהיר מקדונלדס בגין פיטוריו על רקע משקלו הגבוה, והעניין נסתיים בהסכם פשרה שקבע תשלום פיצויים למפוטר על ידי החברה. ראו *Joseph Connor v. McDonalds Restaurant*, Federal District Court of Connecticut, 2003. לעומת זאת במקרה נוסף שבו תבעה עובדת את רשת מקדונלדס בטענה שקידומה בעבודה נמנע בשל כתם סגול על פניה, דחה בית המשפט את התביעה מטעמים טכניים־פרוצדורליים גרדא, בלי להביע דעה לגוף עילת האפליה בגין מראה. ראו *Equal Employment Opportunity Commission v. RPH Management*, Federal District Court of Alabama, 2004. אני שב ומודה לעו"ד ישראל הבר מנציבות שוויון הזדמנויות לאנשים עם מוגבלות במשרד המשפטים על סיועו במחקר משפטי בעניין זה.

ו. סיכום: ״דרך הקב״ה להשתמש בכלים שבורים״

על רקע השינוי החברתי שאנו חווים מרתק לקרוא מדרש קדום משמו של רבי אבא בן יודן (המאה השלישית לסה״נ, ארץ ישראל), שמבטא עמדה מכילה כלפי אנשים עם מוגבלות בזמן שהחברה שסביבו הוציאה אותם ממעגל החברה (ויקרא רבה, פרשה ז):

> אמר רבי אבא בר יודן: כל מה שפסל הקב״ה בבהמה הכשיר באדם: פסל בבהמה עורת או שבור או חרוץ או יבלת והכשיר באדם לב נשבר ונדכה, אמר רבי אלכסנדרי: ההדיוט הזה אם משמש הוא בכלים שבורים גנאי הוא לו, אבל הקב״ה כלי תשמישו שבורים, שנאמר ״קרוב ה׳ לנשברי לב״, הרופא לשבורי לב, ואת דכא ושפל רוח, זבחי אלהים רוח נשברה, לב נשבר ונדכה אלוהים לא תבזה.

מדרש זה הופך את הקערה על פיה מבחינה ערכית ומעמיד את האדם שבור הגוף במרכז עבודת האלוהים במקום בשוליה, משום שאישיותו הענווה היא המתאימה ביותר לעבודת האלוהים.

בעקבות המדרש הזה נתגלעה מחלוקת בין פוסקי ההלכה אם מותר לאדם בעל מום להיות שליח ציבור בבית הכנסת. הרב אברהם גומבינר[25] מתיר, על פי המדרש הנ״ל, כי ״דרך הקב״ה להשתמש בכלים שבורים״ (אורח חיים, סימן נג, סעיף קטן ח). לעומתו, הרב יאיר בָּכָרָך,[26] הנדרש גם הוא לשאלה זו, מפריד בתשובתו בין המדרש של הכלים השבורים הנ״ל, העוסק להבנתו בלב שבור, לבין פגמים שבגוף.

המקרה שהגיע אל הרב בכרך היה של אדם עיוור בעין אחת שעבר לפני התיבה כשליח ציבור. הרב בכרך הביע את מורת רוחו שאדם בעל מום עובר לפני

25 רבי אברהם אֶבְלי הלוי גומבינר (1637–1682; פולין). מגדולי החכמים בתקופה המודרנית המוקדמת. חיבורו **מגן אברהם** הוא פירוש חשוב לשולחן ערוך.

26 הרב יאיר חיים בָּכָרָך (1638–1701; גרמניה). מגדולי החכמים בתקופה המודרנית המוקדמת באשכנז. **החוות יאיר** הוא חיבורו החשוב ביותר בתחום ההלכה.

התיבה, והוא נשאל על כך. השואל משתמש במדרש על הכלים השבורים כדי להוכיח שבעל מום רצוי בתפילתו לפני ה'. עונה על כך הרב בכרך (**שו"ת חוות יאיר**, סימן קעו):

> דמשם אין ראיה דההיא לא מקרי מום ע"פ האמת וכל לב נשבר שפיר מקרי צדיק תמים מש"כ [מכל שכן] מום בגוף י"ל [יש לומר] כל מום רע.

לטענתו, המום הגופני שנראה לעין הוא זה שגורם לפסול החזן. הסיבה לפסול אינה בגלל הקשר לעבודת המקדש ("מימי לא עלה על לבי דפסול משום דתפלה במקום קרבן וכוהן העובד צריך שיהיה בלי מום כמו שעלה על דעתך" [**שם**]).

מהן הסיבות לפסול של בעל מום גופני לדעת החוות יאיר? – שתיים: (א) על פי חוכמת הסוד, איברי האדם מקבילים לאיברים הרוחניים שבנשמה, וכשחסר איבר בגוף, חסר גם משהו בנשמה: "ואם כן כל כהאי גוונא [בדרך זו] הכיסא פסול". (ב) שיש בזה היעדר כבוד למצווה, גם בלי חוכמת הסוד. העיקרון המנחה הוא הפסוק בספר מלאכי "הקריבהו נא לְפֶחָתֶךָ", המלמד על פחיתות כבוד בשימוש באדם עם פגם בגוף.

אמנם הרב בכרך טוען שהוא אינו משווה את פסול שליח הציבור לעבודת הכוהן במקדש, אך ראינו שהפסוק שמשמש מקור לאחד הנימוקים לפסול, לדעתו, הוא הפסוק שמביא רש"י כמקור להגבלת כניסת בעל מום למקדש. משמעות הדבר היא שאם כניסת אדם בעל מום למקום מכובד מתקבלת ברצון ובטבעיות, אין שום מניעה לכניסתו לעבודת המקדש. אם כך הם פני הדברים ואם אכן ההלכות תלויות בתפיסה החברתית, יוצא שתפיסות חברתיות נתונות לביקורת ולשינוי. כאן נודע מקום למנהיגות הציבורית, התורנית והמוסרית. האחריות לשינוי היחס לאנשים עם מוגבלות מוטלת על הציבור ומנהיגיו.

שו"ת 5

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה בישראל ולגבש את ערכיה. הוא עוסק במחקר מעמיק ומנסח המלצות מעשיות לתכנון מדיניות ולעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

חוברת זו היא תוצר של סדרת שו"ת, חלק מהתכנית "זכויות אדם והיהדות בשטח". ענינה של התכנית הטמעת משנה סדורה במערכות השלטון ובמרחב הציבורי בנושא זכויות אדם והיהדות בכלל ובשילוב ושוויון של אנשים עם מוגבלות בפרט. סדרת שו"ת שואפת לתת מענה הלכתי פרקטי לדילמות שאנשים עם מוגבלות נאלצים להתמודד עמן בחיי היום־יום.

הרב ד"ר בנימין לאו שימש עמית מחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ועמד בראש התכנית "זכויות אדם והיהדות בשטח".

חוברות הסדרה רואות אור הודות לאדיבותן של קרן אנונימית הפועלת בישראל ושל קרן משפחת רודרמן, הפועלת לשילוב מלא של אנשים עם מוגבלות בחברה בכל תחומי החיים, בישראל ובארצות הברית, על ידי שותפויות מגוונות ושיתופי פעולה אסטרטגיים.

www.idi.org.il

מסת"ב: 978-965-519-159-2